

«Воістину талановитий чоловік»

П. ЧУБИНСЬКИЙ. КОХАННЯ. ЖІНКИ. РОДИНА.

(до 180-річчя з дня народження П. Чубинського)

Глобалізаційні процеси, які охопили сучасний світ і які впливають на всі сфери життєдіяльності соціуму, у тому числі – й в Україні, не могли не захопити в свою орбіту і один з найдавніших соціальних інститутів – родину. У сучасному українському суспільстві сім'я не просто зазнає глибокі зміни і руйнування традиційної моделі сімейно-батьківських відносин. Справа в тому, що комерціалізація проституції, гігантська порно-індустрія і багато іншого – все це завдає нищівних ударів по тим цивілізаційним кодам і моральним нормам, що століттями і тисячоліттями скріплювали українство. Тому суспільно значимим та науково важливим є висвітлення та знайомство широких кіл громадськості із мало-дослідженими аспектами української біографістики, зокрема з роллю кохання, родинного благополуччя та сімейного затишку у громадсько-політичній та національно-культурній діяльності прогресивних представників української інтелігенції. У цьому контексті актуальним є вивчення деяких аспектів біографії П. Чубинського, одного з яскравих діячів українського національно-визвольного руху другої половини XIX ст.

«... Якби його жінка була й гарна, до того ще й розумна і не цуралась наукової книжки, щоб з нею можна було поговорити про щось вище, ніж бали, танці та моди. Йому тепер здавалась будуча жінка якимсь товаришем студентом, розумним і просвіченим, котра стояла б з ним нарівні розумом, просвітою, а найбільше –

поглядами й пересвідченнями», – так описує мрії головного героя, Павла Радюка, про майбутню дружину І. Нечуй-Левицький у повісті «Хмари» [14, с. 224]. Цей пассаж, на думку української дослідниці А. Нікітенко, влучно відбиває зміни, що сталися в освічених верствах суспільства Російської імперії наприкінці 1850-х – на початку 1860-х рр. [15, с. 79]. Соціально-економічна та суспільно-політична трансформації, що були спричинені «Епохою Великих реформ Олександра II», в сукупності з виокремленням почуття власної національної самоідентичності, як слушно вказує А. Нікітенко,

Павло Чубинський

вплинули на формування сімейних та шлюбних ідеалів української інтелігенції в другій пол. XIX ст. та обумовили демократизацію шлюбної процедури: щоб одружитися, вистачало взаємного погодження молодих, батьківська чи опікунська заборона не завжди відігравала вирішальну роль. Чоловічим ідеалом представників націо-

нально свідомої інтелігенції у другій пол. XIX ст. постає бажання мати інтелектуально зрілу жінку, яка водночас була б товаришем, підтримувала українську ідею, долучалася б до благодійної та культурно-просвітницької діяльності та була б демократичною як у своєму світогляді, так і в щоденному житті [15, с. 98].

Дослідженню сімейних взаємин та питанням кохання у житті історичних діячів присвячено праці: М. Богачевська-Хомяк [3], Зиль [6], І. Коляда [9], [10], [11], [12], А. Нікітенко [15], О. Остапенко [16], В. Пономарьова [18], К. Соколов [21], Л. Хорошилова [23], Г. Стрельський [22], Д. Чередниченко [26] та ін.

Павло Чубинський, громадський діяч, етнограф та фольклорист, належить до видатних діячів українського національного відродження. Його життя нерозривно пов'язане з провідними діячами українського національного руху середини та другої половини XIX ст., які жили та працювали в умовах жорсткої імперської асиміляційної політики, політики русифікації щодо народів, які перебували під скіпетром династії Романових. Проте, незважаючи на придушення українського слова, української культури у середовищі української інтелігенції пробуджується інтерес до своєї минувшини [16, с. 97].

Ще до заслання в Архангельську губернію Павло Платонович був заручений з Лізою Рашевською, сестрою приятеля з Чернігівщини [5]. Переломним у біографії П. Чубинського є осінь 1862 р., коли він був заарештований і висланий в адміністративному порядку у м. Пінега Архангельської губернії як «опасный и неисправный агитатор» [1, с. 158]. Аналізуючи спогади сучасників ми знаходимо декілька версій причин подібного рішення. Так, О. Русов, у січневому номері журналу «Украинская жизнь» за 1914 р., посилаючись на В. Беренштама, зазначав, що заслання стало реакцією Петербургу на створення П. Чубинським наприкінці 1862 р. пісні (сучасного гімну України) «Ще не вмерла України ні слава, ні воля» [20, с. 40]. Натомість Ф. Вовк відтворював іншу, більш поширену у ті часи версію. Відповідно до неї, головним мотивом

подібного кроку імперської адміністрації стали особисті суперечки між П. Чубинським та вже згадуваним нами бориспільським поміщиком Ф. Треповим. Молодий здібний юрист Павло Платонович приносив великі неприємності останньому, надаючи поради його колишнім селянам стосовно ведення з ним судових процесів [4, с. 44]. Наводить Ф. Вовк і третю причину заслання, яку він нібито почув від родичів засланого – це організація П. Чубинським постійних зібрань на його хуторі у Борисполі, під час яких обговорювалися антиурядові ідеї і навіть вивішувався червоний прапор, який був сигналом до збору для київських студентів (його начебто було видно аж з Софійського собору) [4, с. 44]. Сучасний дослідник С. Шевчук дотримується версії, яку сам П. Чубинський наводив у листах М. Максимовичу. За його словами, арешт став наслідком відвідин могили Т. Шевченка [25, с. 4-5]. Варто відмітити, що Павло Чубинський привернув до себе увагу поліції ще під час похорону Т. Шевченка на Смоленському цвинтарі у С.-Петербурзі. Заслання стало справжнім випробуванням почуттів молодих людей: через певний період Ліза розірвала заручини та вийшла заміж за іншого. Свої переживання П. Чубинський описував у листі до петербурзького товариша й поета Я. Полонського: «На обороте пишу Вамъ два своихъ бедныхъ творенія. Одно изъ нихъ касается былой любви. Помните съ какимъ увлеченіемъ я рассказывалъ Вамъ о предмете моей страсти, какие планы чертиль? Я помню какъ Вы мне сочувствовали и одобряли. Да Яковъ Петровичъ! Вы правду сказали о себе в своемъ стихотвореніи: «Ваше сердце родникъ, ваша песня волна / Пропадая въ дали разливается, / Подъ грозой Ваша песня, какъ буря темна. / На заре – въ ней заря отражается. / Все доброе, все гонимое, найдетъ место въ Вашемъ сердце». Пришлось по душе мне Ваше стихотвореніе: «И мы не нужны и оно не нужно». – Безотрадно, но что же делать когда жизнь такъ сложилась. Вы помните какимъ я былъ оптимистомъ; теперь же все более и более склоняюсь къ (ре) пессимизму. Невольно сделаешся пессимистомъ, когда на каждомъ шагу жизнь да-

Павло Чубинський з дружиною

еть ся знать съ безотрадной стороны. Эхъ! кабы краснымъ девкамъ можно было верить... Да кабы голодный всякий день обедаль. Да кабы неправды человекъ не ведалъ. Все это несчастное, или лучше сказать, незбыточное кабы – портить жизнь. Эхъ какбы то мне оддали «поля мои родныя» – Да нетъ... У сокола крылья связаны, и пути ему все заказаны. Эхъ куда я занесся со своей печалью. Еще пожалуй Васъ запечалю. Скорей попрощатся. Прощайте, добрейший, не забывайте Вашего преданнейшаго П. Чубинского».

«Уснуло все: и трудъ и лень / Веселье шумное и слезы / Чего же бродишь ты какъ тень? / Куда тебя умчали грезы? / Усни; прости съ тоской своей, / Забудь сердечныя мученья / Я буду нянею твоей, / Къ тебе пошлю я сновиденья... / Увидишь все: Твой край родной. / И степь и небо голубое, / Широкий Днепръ съ его волной, / И домъ родной, село родное. / Увидишь старика отца / И мать, въ слезахъ по миломъ сыне, / И трудъ тяжелый, безъ конца / Твоихъ сестер, и образъ милой... / Она ужъ замужемъ теперь, – / Живеть въ довольстве утопая / И къ ней не постучится в дверь / Нужда, подруга бедныхъ злая. / Ты ею ужъ забытъ давно, / Мечтатель бедный и изгнанникъ, – / Любимымъ быть не суждено / Тому, кто въ этомъ мѣрѣ странникъ.

/ Кто гордо выступилъ на бой / Съ неправдой зла и дикой силы: / Тому нетъ радости иной / Какъ честнымъ дожить до могилы. / П. Чубинский».

«Угрюмага севера траурень видь / Снега и снега и все холодомъ веетъ / Туманное небо нахмурясь глядитъ / Невольно тоска и хандра одолеетъ. / И въ этой пустыне холодной, печальной, / (Я долженъ томиться), Судьбою заброшенъ, в тоске изнывая, / (Въ д) Вдали отъ родимой и милой Украины, / Я долженъ томиться, исхода не зная. / Разбитое сердце болезненно стонетъ / И мысль застываетъ при звуке цепей... / И дни вереницею длинной проходятъ / Готовъ бы проститься я съ жизнью моею». Такъ вотъ какъ я поживалъ милейшей Яковъ Петрович! Не подумайте, чтобы я исключительно предался тоске. Нетъ. Работаю много по части статистики края и служу искусствамъ» [13, с. 141].

Період шестирічного проживання на півночі європейської Росії (1863–1869), хоч і мав негативні наслідки для здоров'я П. Чубинського, однак приніс йому загальноімперську славу як невтомного етнографа та статиста. Яків Лудмер – дійсний член Архангельського губернського статистичного комітету пізніше, 28 вересня 1885 р., написав у «Архангельських губернських ведомостях»: «занесенний на Север прискорбними событиями... П. Чубинский (тогда 22-летний юноша) скоро обратил на себя внимание тогдашнего начальника края и назначен был исправлять должность судебного следователя Пинежского уезда. Но склонности Павла Платоновича всего менее мирились с какой-нибудь узкой сферой деятельности...» [17, с. 3]. Дійсно, протягом заслання ми бачимо вченого на численних посадах: судовий слідчий, секретар губернського статистичного комітету, редактор «Архангельських губернських ведомостей», молодший, а потім і старший чиновник особливих доручень тощо). Отримавши дозвіл на повернення в Україну в 1869 р., Павло Платонович переїздить до Петербурга, де стає дійсним членом Імператорського Географічного товариства, а в травні 1870 р. – очолює етнографічно-статистичну експедицію в Південно-Західному краї. Після третьої експедиції по Україні, у серпні 1870 р.,

П. Чубинський на запрошення бухгалтера цукровиробничої фірми «Брати Яхненки й Симиренко» К. Михальчука їде до м. Городище Черкаського повіту, де влаштовується до адміністрації цієї фірми, з діяльністю якої він ознайомився ще під час третьої етнографічної експедиції, маючи завдання підготувати узагальнене статистичні дослідження про стан розвитку цукрової галузі [6, с. 268]. Будуючи власну кар'єру, П. Чубинський не полишав мрії та намагання здобути особисте щастя. Відома освітня діячка Г. Берло, яка була близько знайома з П. Чубинським, про Городищенський період в житті науковця-етнографа згадувала: «Щоб згуртувати й пожвавити інертне суспільство, Чубинський у Городищі, як колись у Борисполі улаштував вечірки, бали з музикою, вистави, в яких сам брав участь» [6, с. 254]. На одному з таких вечорів Павло Платонович знайомиться зі своєю майбутньою дружиною – Катериною Іванівною Порозовою, сестрою дружини інженера-технолога городищенської цукроварні М. Толпигіна. У 1871 р. П. Чубинський та К. Порозова одружуються, й невдовзі в них з'являється первісток – син Михайло (1872 р.) [6, с. 268]. У листі до О. Кістяківського від 16 лютого 1872 року П. Чубинський пише: «Ти уже знаєш, що у мене є синок Михайло, дружина його сама годує. На жаль, вона сама зовсім нездужає. Учора хотів поїхати. Але мені зробили ведмежу послугу, дають обід генерал-губернатору і мене просили сказати за обідом слово» [7]. З часом у родині Чубинських народилися: син Павло, донька Олександра, та син Федір [19].

Одруження, що отримало емоційно-почуттєву оцінку у вірші «До моєї Катрусі», – зазначає українська дослідниця А. Нікітенко, – обумовило велике душевне піднесення, яке П. Чубинський описав наступним чином: «Тепер з тобою спочиваю, / Тепер прийшла моя весна, / Я мов по смерті оживаю, / І ти, як зіронька ясна» [15, с. 598]. Описуючи відносини подружжя Чубинських, Г. Берло згадувала, що дружина Павла Платоновича поділяла погляди свого чоловіка, хоч і не змогла вивчити української мови [2, с. 110–113].

Заслання та погляди П. Чубинський не дозволили зробити кар'єру державного службовця, тож задля покращення матеріального становища родини він починає працювати на кількох посадах, про що пише у листах до свого приятеля Я. Полонського: «В настоящее время, как Вам известно, служу в частной службе, а именно: состою директором-распорядителем товарищества “Деятель”, имеющего сахарный завод в Дорожне, инспектором киевского общества взаимного страхования сахарных и рафинадных заводов и агентом правления Днепровского Пароходства. Но первые два дела новые и потому вознаграждение невелико, а между тем семья велика» [13, с. 143]. Згодом, Павло Платонович, під впливом оточення своєї дружини й прикладом підприємницької діяльності та порадою В. Симиренка, вирішує організувати власне цукрове виробництво. Нова справа цукваріння настільки захопила П. Чубинського, що він став співзасновником приватного товариства «Діяч», залучивши усіх своїх рідних та знайомих до його організації [6, с. 269]. У своєму листі до О. Кістяківського П. Чубинський розповідав: «Я почав освоювати технологію цукрового виробництва, один курс уже пройшов, і, як запевняє Василь Федорович, через рік буду знати цю справу не гірше від директорів заводів» [6, с. 255]. Бажаючи поліпшити фінансове становище, Павло Платонович, паралельно з основною роботою, почав розвивати сільськогосподарське виробництво на родовому хуторі Барішполі [13, с. 143]. Проте, аграрне підприємництво Павла Платовича успіху не мало. У силу об'єктивних обставин він терпить збитки. Так, у листі до Я. Полонського П. Чубинський оповідає про те, що його зусилля у новій справі зазнали невдачі: «Доля моя така, що вічно доводиться мандрувати й водночас займатися кількома справами, вибираючи по грошак, щоб мати шматок хліба. Цей рік для мене особливо тяжкий. На заводі, де я керую й який тільки рік тому влаштований, неврожай буряків. Отже, нічого не зароблю. Господарство, яке я завів, теж перший рік принесло збитки внаслідок посухи. Ось дві обставини, які підрубали

моє матеріальне становище. Мої дві інші посадки по страхуванню та пароплавству дають мені дуже мало» [6, с. 269–270].

Таким чином, на середину 70-х рр. XIX ст., Павло Платонович хоч і мав роботу, та все ж вона не приносила бажаного прибутку, що підштовхнуло його шукати нових заробітків та інших шляхів матеріального та фінансового забезпечення потреб родини за допомогою своїх знайомих. Вочевидь, Я. Полонський допоміг родині Чубинських, й подружжя виїхало до Санкт-Петербурга, де Павло Платонович почав служити у міністерстві шляхів сполучення, паралельно працюючи повіреним у справах цукрозаводчиків, за 3000 крб на рік [8, с. 143]. Листи до Кістяківських свідчать, що на ці гроші можна було прожити дуже скромно, їх було зовсім недостатньо [15, с. 141].

Та невдовзі погіршився стан здоров'я П. Чубинського. Про це писала Катерина Чубинська у своєму листі 6 березня 1878 р. до О. Кістяківського: «У даний час Павло нездужає і тому не пише Вам сам: тиждень тому він відчув, що погано володіє правою рукою і ногою, і хоча ходить, але нога тремтить, а пише через силу; лікарі радять йому їхати влітку на Кавказ лікуватися сірчаними водами, що він і думає зробити» [24, с. 51]. Згодом подружжя повернулося до України й оселилося на родинному хуторі. Це були непрості часи для подружжя Чубинських. Але саме вони й стали перевіркою їхніх почуттів. Павло Платонович починає тяжко хворіти, і весь тягар родинних турбот впав на плечі його дружини та матері його малолітніх дітей. За цих обставин Катерина Іванівна виявила стійкість та мужність, зумівши не полишити свого тяжко хворого чоловіка й всіляко намагаючись його підтримати: «Щодо заспокоєння його духу роблю я все що тільки під силу, але щоб усунути від нього всякий найменший привід до роздратування, як Ви пишете, для цього мало одного бажання, а треба змінити увесь лад нашого життя і головним чином віддалити дітей. За теперішніх наших статків я не можу взяти для дітей гувернантку, як вимагає того їхній вік, сама також не маю часу доглядати їх, а залишаючись без належного й

постійного нагляду, вони, природно, бешкетують і тим дратують Павла. Потім Павлові потрібен невсипущий нагляд за ним, тобто компаньйон, який би читав йому, розмовляв з ним, писав йому лист чи нотатки його, гуляв з ним і взагалі присвячував йому весь свій час, що я почасти й роблю, але не завжди справно, бо господарство і діти вимагають також мого нагляду...» [24, с. 300]. Вияв турботи Катерини Іванівни про свого хворіючого чоловіка цілком засвідчує справедливість оцінки А. Нікітенко, що Катерина Іванівна «аж ніяк не могла керуватися практичними міркуваннями, прийнявши рішення вийти заміж за П. Чубинського» [15, с. 89].

17 січня 1884 р. П. Чубинський помер. У своєму «Щоденнику» О. Кістяківський описує похорон П. Чубинського та дає оцінку діяльності Катерини Іванівни: «14 січня помер П.П. Чубинський. Страждениця й подвижниця дружина його. На похорон зібралися друзі й небагато його шанувальників. Біля домовини говорили: Трегубов – прочитав коротку біографію, складену В.Б. Антоновичем, я, Кулябка і Науменко. Покійний багато мав недоліків, але ще більше достоїнств. Воістину талановитий чоловік. Похований у Борисполі: після відспівування в церкві Різдва Богородиці, що на березі Дніпра, біля початку Наддніпровського шосе, наступного дня його вранці повезли в Бориспіль. їздила туди й Саша, його двоюрідна сестра» [24, с. 308-309].

Отже, енергійність, талановитість та працелюбність видатного науковця П. Чубинського вражали всіх його знайомих та близьких і продовжують вражати сучасне покоління. Крім цього, варто відмітити, що як би не склалось особисте щастя та подружнє життя Павла Платоновича, то чи відбувся б секрет його небаченого життєвого успіху.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Берг Л.С. Всесоюзное Географическое Общество за сто лет / Л.С. Берг. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1946. – 263 с.

2. Берло Г. З минулого. Баришпільський пансіон і П. П. Чубинський / Г. Берло // Україна. – 1927. – Кн. 3. – С. 110–113.
3. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України (1884–1939) / М. Богачевська-Хомяк. – К.: Вид-во «Либідь», 1995. – 464 с.
4. Волков Ф. П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний / Ф. Волков // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 43–60.
5. Гриневиц В. Павло Чубинський писав вірші «під Шевченка» – URL: https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_pavlo-cubinskij-pisav-virshi-quotpid-sevchenkaquot/279137 (дата звернення: 04.03.2019).
6. Зиль А. Народознавець. Павло Чубинський та його доба / К. 2009.], Коляда І. А., Кирієнко О. Ю., Михайло Коцюбинський / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко; худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2012. – 121 с.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського НАН України. – III, 69979.
8. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): у 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – Т. 2: 1880–1885. – К.: Наук. думка, 1995. – 582 с.
9. Коляда І. Науково-культурницька та громадська діяльність П. П. Чубинського (за матеріалами спогадів сучасників) / І. Коляда // Краєзнавство. – 2012. – № 1. – С. 66–74.
10. Коляда І. А. Микола Лисенко / І. Коляда, Ю. Коляда, С. Вергун. – Харків: ПЕТ, 2015. – 126 с.
11. Коляда І. А. Михайло Драгоманов. Апостол правди, науки і свободи / І. А. Коляда: Вид-во Інституту історії України НАН України, 2016. – 212 с.
12. Коляда І. А. Петро Гулак-Артемівський / І. А. Коляда, О. Ю. Коляда, О. Ю. Кирієнко, Є. В. Биба; худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2016. – 120 с.
13. Листи П. П. Чубинського до Я. П. Полонського (1860–1874) / Ф. Савченко // За сто літ. Матеріали з громадського та літературного життя України XIX і початків XX століття / ред. акад. М. Грушевського. – Кн. 6. – К., 1930. – С. 134–144.
14. Нечуй-Левицький І. С. Бурлачка / І. С. Нечуй-Левицький. – К.: «Дніпро», 1983. – 205 с.
15. Нікітенко А. І. Подружнє життя народолюбної інтелігенції наддніпрянської України (60–80-ті рр. XIX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ – 2016.
16. Остапенко О. Наукова спадщина Павла Чубинського: вивчення і збереження // Етнічна історія народів Європи. – 2000 р. – № 4. – С. 97.
17. Павел Платонович Чубинский. Библиографический указатель. (1861–1878) / Сост. Ю. Дайков. – Архангельськ, 2005. – С. 6–7.
18. Пономарева В. В. Хорошилова Л. Б. Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба. XVIII–начало XX века / В. В. Пономарева, Л. Б. Хорошилова. – М.: ООО «ТИД – Русское слово – РС», 2008. – 320 с.
19. Родовід. – URL: [<https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:481633>]. (дата звернення: 04.03.2019).
20. Руссов А. Из воспоминаний о П. П. Чубинском / А. Руссов // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 39–42.
21. Соколов К. Б. Российская интеллигенция XVIII – начала XX вв.: картина мира и повседневность / К. Б. Соколов. – СПб.: «Нестор-История», 2007. – 510 с.
22. Стрельський Г. В. Павло Платонович Чубинський в історіографії другої половини XIX – початку XX століть і мемуарних джерелах / Г. В. Стрельський // Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. пр. – К., 2014. – Вип. 3. – С. 47–60.
23. Хорошилова Л. [Пономарева В. В. Хорошилова Л. Б. Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба. XVIII–начало XX века / В. В. Пономарева, Л. Б. Хорошилова. – М.: ООО «ТИД – Русское слово – РС», 2008. – 320 с..
24. Чередниченко Д. Павло Чубинський / Д. С. Чередниченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 376 с.
25. Шевчук С. Архангельське заслання – період становлення Павла Чубинського як етнографа та фольклориста / С. Шевчук // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 4–5.